

Sociological Surveys in the Early Sixties and the First Nationwide Debate on Housing
Eva Novotná

The first nationwide debate on housing in Czechoslovakia was organized by the authorities due to the resolution on housing issued by the communist party in March 1959. The series of company and public debates aimed at collecting popular opinions as well as making the public familiar with lesser-known aspects of the resolution. The actions took place in 1960 and 1961 and dealt with new construction

frameworks, typification and planning of new residential districts, which eventually became large “panelák” estates. We have to ask: what was the point of the first nationwide debate? What purpose did the research serve? How did public opinion influence the architecture and composition of the housing estates? The article describes the course of the debate and data collection as well as the implementation of the outputs of the debate into actual housing designs. And what role did public surveys play in the democratization process of the sixties?

Keywords:
First nationwide debate on housing – housing estates – panelák – urban planning – Czechoslovakia – socialism – public opinion research – sociology

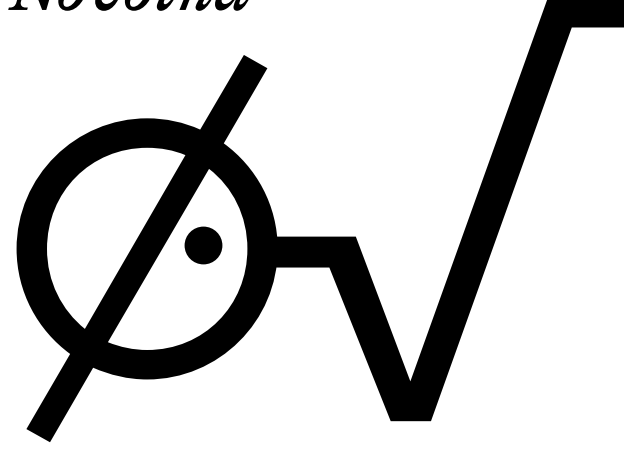
Klíčová slova:
První celostátní diskuse o bydlení – panelová sídliště – územní plánování – Československo – socialismus – výzkumy veřejného mínění – sociologie

Autorka je historička umění a architektury. Dlouhodobě se zabývá dějinami bytové výstavby po druhé světové válce. Působí v Národní galerii a spolupracuje s Institutem plánování a rozvoje hlavního města Prahy.

eva.novochaz@gmail.com

Sociologické výzkumy první poloviny šedesátých let a První celostátní diskuse o bydlení

Eva Novotná

V dějinách hromadné výstavby a bydlení v Československu v letech 1945–1989 nenajdeme mnoho pramenů, které by osvětlily názory samotných uživatelů bytů a panelových sídlišť. Různé kritické poznámky a stížnosti lidí k životu na nových sídlištích se tu a tam objevily v denním tisku, v časopiseckých anketách či v otevřených dopisech čtenářů. Líbily se uživatelům přidělené byty? A co si mysleli o architektuře sídlišť? Co jim na bydlení nejvíc vadilo a co si přáli změnit? A řídil stát bytovou výstavbu s ohledem na tyto požadavky? Nejrozsáhlejší průzkum veřejného mínění, který měl tyto otázky zodpovědět, proběhl na počátku šedesátých let. Pod dobovým pojmem „První celostátní diskuse o bydlení“ se skrývala série debat, které probíhaly od října do prosince roku 1960 na různých pracovištích a pod vedením příslušných architektů a pracovníků národních výborů. K debatám se následně přidružil celý balíček aktivit včetně diskuse odborné, série výstav, mediálních anket a sociologických výzkumů. V neposlední řadě vzniklo na přelomu padesátých a šedesátých let několik experimentálních staveb, od nichž se odvíjela také příprava nových typů panelových domů (T06–T08 B) a koncept obytných okrsků a obvodů. Proto předkládaná studie přibližuje kromě průběhu samotných diskusí také výzkumy a mezioborové debaty k bydlení první poloviny šedesátých let a úvahy o rodícím se konceptu panelového sídliště.

Nejvíce mě zajímalo, jak spolu zmiňované aktivity souvisejí a jak souvisejí se změnami hospodářské, bytové a sociální politiky státu počátku šedesátých let. A dále – ovlivnily výsledky diskusí a výzkumů pozdější vývoj bydlení a výstavbu panelových sídlišť? A jakou roli v tomto vývoji hráli architekti, veřejnost a sociologové?

Ve své studii vycházím z analýzy dobových pramenů – především archivních dokumentů Komise pro řešení bytového problému (1959–1962) při Ústředním výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) a do jisté míry i z analýzy dokumentů navazující Komise pro otázky životní úrovně (1963–1968). Obě komise hrály zásadní roli při koordinaci výzkumných, stavebních a veřejných akcí

Sociologické výzkumy první poloviny šedesátých let a První celostátní diskuse o bydlení

k otázkám bydlení a zvyšování životní úrovně a přijímaly také celou řadu kroků k implementaci jejich závěrů. Cenné informace k průběhu i výsledkům diskuse z pohledu jednotlivých aktérů poskytují dobová periodika – například *Pozemní stavby*, *Československý architekt* nebo časopis Svazu architektů *Architektura ČSSR*, kde pravidelně vycházela příloha Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA), včetně článků a zpráv jeho sociologické sekce. Zásadní informace o samotných sociologických výzkumech bydlení, jejich metodologii a závěrech čerpá text z archivních materiálů a dobových publikací – *Jak bydlet. Zkušenosti z průzkumu nových sídlišť*, *První celostátní diskuse o bydlení* nebo *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytu*.⁽¹⁾ Důležitá společenská data je možné čerpat také z dobových publikací a výzkumů Státního statistického ústavu.⁽²⁾

Text se částečně opírá i o články ze *Sociologického časopisu*. Ten sice začal vycházet až v roce 1965 (Akademie věd jej vydává dodnes) a otázkám bydlení se věnoval jen okrajově, odrazil však zásadní změny diskursu a ilustroval posun v úloze sociologie od nástroje sociálního řízení ke kritické analýze společenských jevů a osamostatnění vědy od struktury státního socialismu. Cenné informace a názory zde poskytují také relativně nedávné články Jiřího Musila, který v retrospektivě přibližuje vývoj sociologie města a bydlení v Československu šedesátých až osmdesátých let.

- 1 Eva LIBROVÁ – Jaroslav KLOFÁČ – Karel BRIX, *Jak bydlet: Zkušenosti z průzkumu nových sídlišť*, Praha: Státní nakladatelství technické literatury 1961; Jiří MUSIL – Hana POLÁČKOVÁ (eds.), *První celostátní diskuse o bydlení*, Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury 1962; Eva LIBROVÁ – Anna VESELÁ, *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytu*, Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury 1966.
- 2 Např. Alois ANDERLE – Miroslav POJER – Ota ULLMANN, *Byty a bydlení v Československu*, Praha: Státní statistický úřad 1967.

*Situace na konci padesátých
let a opatření k řešení
bytového problému*

Poválečnou bytovou tíseň se do konce padesátých let, i přes veškeré snahy státních opatření a investic do výstavby, nedařilo zcela vyřešit.⁽³⁾ Vlivem populačního boomu rostl počet obyvatel, takže zejména mladé rodiny a manželské páry neměly „vlastní“ bydlení a sdílely domácnost s rodiči jednoho z partnerů, nebo žily odděleně ve svých původních rodinách. Během uplynulého desetiletí se sice slibně rozvíjela výstavba typizovaných zděných i panelových domů, ale potřebného rozsahu a rychlosti zatím nedosáhla.

Požadavky na rapidní zrychlení bytové výstavby i změnu jejího financování zazněly na XI. sjezdu KSČ v červnu 1958. Hned v březnu následujícího roku přijal Ústřední výbor Usnesení k řešení bytového problému, jehož cílem bylo uvést do chodu všechny potřebné rozhodovací, finanční a legislativní změny tak, aby se v letech 1959–1970 zvládlo postavit 1 200 000 bytů, jež by uspokojily celkovou poptávku po bydlení.⁽⁴⁾ Toto astronomické číslo zaznělo tehdy na veřejnosti vůbec poprvé.

Kde se vzalo a co jeho stanovení předcházelo? Vzhledem ke schváleným závěrům XI. sjezdu přijala Státní plánovací komise a ministerstvo stavebnictví nové hospodářské směrnice pro bydlení, Komise na základě odborných podkladů zpřesnila údaje o stávajícím stavu bydlení a o velikosti investic v nadcházejících letech. Plánovací místa tak stála před úkolem co nejpřesněji určit počet chybějících bytových jednotek a stanovit standardy pro typizovanou výstavbu

3 Předkládaná studie částečně vychází z nepublikované dizertační práce: Eva NOVOTNÁ, *Česká bytová výstavba 1958–1970. Stát – ideologie – architektura – lidé* [dizertační práce], FF UK Praha, obhájeno 2018.

4 „Usnesení ústředního výboru Komunistické strany Československa k řešení bytového problému v ČSR do roku 1970“, *Rudé právo*, roč. XXXIX, 1959, č. 66 (8. 3.), s. 3–4; „Usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Československa nám ukládá: Do roku 1970 postavit 1 200 000 bytů!“, *Pozemní stavby*, roč. VII, 1959, č. 3, s. 109.

v následujícím desetiletí. Nezastupitelné místo v rozhodovacím procesu zaujala ekonomická a sociologická data – zejména co nejpřesnější hospodářské modely, sociografické, statistické a demografické informace.

Pro jaké druhy domácností se mají plánovat nové typy bytových domů a urbanismus celých sídlišť? Jak mají vypadat typizované byty, jaké mají mít dispozice, plošný standard či kategorie? Jaké vybavení budou nová sídliště potřebovat a v jakém rozsahu? To jsou poznatky, které se dosud odvíjely od údajů typizačních sborníků (typy T12–T20), případně od diskusí samotných architektů či od výše rozpočtu.

Pro poznání skutečného stavu bydlení z pohledu centrálních orgánů mělo, kromě sociologických výzkumů a diskusních akcí, o kterých ještě bude řeč, zásadní význam první podrobné sčítání lidu z roku 1961. Státní úřad statistický při něm předložil souhrnná data ke struktuře obyvatelstva a domácností a ke stavu bytového fondu podle druhu domů, velikosti a stáří bytů. Rozbor statistických výsledků pak opakovaně využily nejvyšší plánovací místa při Ústředním výboru strany⁽⁵⁾ a Státní plánovací komisi pro harmonogram hromadné výstavby a strategii územního plánování. Podrobné sčítání lidu, které odhalilo řadu problémů včetně míry přelidněnosti stávajícího bytového fondu, pomohlo upřesnit velikost a strukturu nových bytů, plánovaných k vyřešení bytového problému do roku 1970. Data ze sčítání přinesla cenné informace ke stávající úrovni bydlení v jednotlivých městech a regionech, včetně odlišností ve způsobu vytápění, hygienickém vybavení či dojezdové vzdálenosti do zaměstnání. O životní úrovni bydlících obyvatel vypovídaly také zjištěné počty domácností vybavených pračkou, ledničkou, rozhlasem, televizorem, telefonem apod.

5 NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4, a. j. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 5: Informace o stavu prací na sčítání lidu pro potřeby posouzení těch oblastí, kde má být bytový problém vyřešen do roku 1965, fol. 1–4.

K čemu ovšem údaje statistického ústavu nemohly posloužit, byla především otázka spokojenosti obyvatel, průzkumy nálad a očekávání lidí a pochopení širších společenských jevů. Kritická reflexe dosavadní výstavby zaznívala hlasitěji od druhé poloviny padesátých let, ovšem s ní sílila i kritika systémových chyb. Trnem v oku bylo vybavení sídlišť, které se v realizacích z padesátých let objevovalo nahodile. Záleželo hlavně na možnostech investora a kapacitě stavebních podniků. Právě na „nedostavěnost“ nových sídlišť, na to, že v nich i po kolaudaci bytů chybějí chodníky či veřejné osvětlení a ve většině případů v nich noví obyvatelé nenajdou ani žádné služby, obchody, školky a školy, upozorňovaly nejprve články v tisku. Za všechny uvedme příklad z *Večerní Prahy* z roku 1956:

Výstavba vršovického sídliště je typickou ukázkou toho, kolik „bot“ jsme udělali při budování nových příbytků. [...] Jinou kapitolou, ještě méně potěšující, je vzhled terénu kolem novostaveb. Hory hlíny, různého materiálu, rozryté komunikace (pokud se jim tak dá vůbec říkat), moře bláta – prostě jako by před vstupem mezi novostavby končila civilizace. Je až zarážející nevšimavost zúčastněných činitelů, především z ministerstva místního hospodářství, k těmto závažným nedostatkům. Donedávna nebyl vůbec určen orgán, který by se tím zabýval, a terénní úpravy nebyly ani součástí státního plánu. Nyní se konečně rozhodlo, že budování (komunikací, sadů, blokové zeleně i veřejného osvětlení) bude mít i s jejich údržbou na starosti Správa komunálního hospodářství. Je jisté ještě více nevyjasněných otázek kolem staveb sídlišť – a my se k nim budeme postupně vracet, ale stálo by za to, kdyby nám někdo (snad ze Státního výboru pro výstavbu) už dnes řekl: proč se nebudují sídliště komplexně a kdy

Sociologické výzkumy první
poloviny šedesátých let a První
celostátní diskuse o bydlení

konečně bude stavbě předcházet schválení podrobného územního plánu. Zatím tomu tak není.⁽⁶⁾

Ještě ostřeji zaznívaly stížnosti v neveřejných dokumentech. V zápisech z jednání Státního výboru pro výstavbu se například opakovaně dočteme, jak sami architekti sídlišť komentují monopolní postavení dodavatelů, diktát celostátní typizace či lajdáctví stavbařů. Rostoucí nespokojenost v roce 1959 do jisté míry uklidnil Ústřední výbor strany vyhlášením celé řady opatření k posílení ekonomiky a životní úrovně. Tahákem byl zmiňovaný velkolepý plán postavit do jedenácti let 1 200 000 bytů, které budou odpovídat vyšším nárokům obyvatel na bydlení a zohlední hlavní výtky veřejnosti i odborníků. Těm strana dala zdánlivě volný průběh, respektive měly zaznít v rámci vyhlášené celostátní diskuse o bydlení, v sociologických analýzách a v připravovaných odborných aktivech.

V témže roce Výzkumný ústav výstavby a architektury zahájil na podnět ústředních orgánů práci na dokumentu *Výhledové směry bydlení*. Úvahy o perspektivách bydlení probíhaly ruku v ruce se sociologickým průzkumem vybraných poválečných sídlišť, odbornou a následně i veřejnou diskusí. K výhledu bydlení proběhly v květnu 1959 a o rok později konference, kde o hlavních tématech bydlení v budoucnosti debatovali členové VÚVA, architekti z jiných pracovišť a zástupci dalších téměř třiceti institucí, rezortů a vědeckých ústavů (Hygienický ústav, Ústav pro psychologii dítěte, Výzkumný ústav vnitřního obchodu,

6 R. U., „K problémům bytové výstavby: Civilizaci i na sídliště“, *Večerní Praha*, roč. II, 1956, č. 92, 18. 4. 1956, s. 2.

Ministerstvo kultury, Studijní a typizační ústav a další).⁽⁷⁾ Vybraní odborníci se vyjadřovali k otázkám kulturních a společenských změn v blízké budoucnosti – proměny rodiny v souvislosti s plnou zaměstnaností žen a institucionalizací výchovy dětí, předpokládaného krácení pracovní doby či rozvoje služeb. Důležitý ukazatel vývoje představovaly prognózy populačního růstu, odhady spotřebitelských návyků v závislosti na vývoji služeb a předpokládané změny chování (upřednostňování kolektivních forem trávení volného času, rostoucí potřeba zvyšování kvalifikace a s tím spojená potřeba vzdělávání, resp. samostudia, rostoucí zájem o kulturu apod.). Pozornost lékařů směřovala ke správnému zajištění životních funkcí v bytě (spánek, výživa, odpočinek) včetně kultivace mezilidských vztahů a péče o děti. Kritické poznámky k dosavadní praxi výchovy dětí v jeslích a školkách zazněly opakovaně z úst profesora Josefa Švejcara, předního českého pediatra, který zdůrazňoval potřebu mnohem větší vazby na matku, ale i potřebu větší svobody předškolních dětí, volného pohybu a vlastní hry mimo řízení kolektiv.

Sociologický průzkum vybraných sídlišť

Reálný vhled do stávajících poměrů života v nových bytech na sídlišťích, do názoru obyvatel a do celkové životní úrovně bydlení přinesl sociologický průzkum z přelomu let 1959 a 1960. Jednalo se o rozsáhlý průzkum poválečných sídlišť vybraných ze šesti lokalit (čtyři na území Česka a dvě na Slovensku), který organizoval tým architektů a sociologů

7 NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 4, zasedání 16. 9. 1959, bod 7: Návrh na uspořádání soutěže na projekty obytných domů z hlediska kultury bydlení v přechodu od socialismu ke komunismu, fol. 11–14; viz též Jiří MUSIL, „Diskuse o základních faktorech určujících budoucí formy bydlení“, *Architektura ČSSR* XVIII, 1959, č. 5–6, s. 352–357; Jiří MUSIL, „Diskuse o základních společenských, biologických a technických faktorech určujících budoucí formy bydlení“, *Architektura ČSSR*, roč. XVIII, 1959, č. 7, s. 412–417.

VÚVA ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze a Komenského univerzitou v Bratislavě. Výzkumníci pečlivě vybrali pestrý vzorek bytů podle dispozice, vybavení, druhu domácnosti a odlišného typu zástavby. Sledovali konkrétní byty a rodiny na kladenském sídlišti Rozdělov, ve starších souborech v Prievidzi, pardubické Dukle, Havířově, v dvouletkové zástavbě i nejnovějších experimentech Zlína (tehdy Gottwaldova) a Bratislavy. V rámci šetření pak pracovníci a studenti vysokých škol obcházeli jednotlivé rodiny, vyplňovali s nimi dotazníky, a navíc zakreslovali do půdorysu individuální využití bytu.⁽⁸⁾ Průzkum svým rozsahem a hloubkou předčil dosavadní akce u nás i na Západě. S formulářem, který obsahoval přes 200 otázek, bylo osloveno 1000 respondentů (odevzdáno 928 odpovědí), přičemž každou domácnost navštívili tazatelé dvakrát a zaměřili se pokaždé na rozdílný způsob sběru dat. Značná část výzkumu byla orientována kvantitativně. Zahrnovala technický průzkum bytů (zjišťování způsobu vytápění, vybavení, úložných prostor apod.), který pod vedením Zdeny Červenkové zpracovávali v terénu studenti architektury a pozemního stavitelství v Praze a Bratislavě. Sociologické průzkumy a dotazníky vyplňovali s respondenty studenti filosofických fakult z Prahy a Bratislavy. Formulář byl pečlivě sestaven týmem sociologů z VÚVA v čele s Jiřím Musilem (kolektiv tvořili ještě Eva Librová, Jaroslav Klofáč a Karel Brix) tak, aby co nejlépe odrážel skutečný život ve vybraných bytech, režim dne, stereotypy chování, ale i přání a kritiku obyvatel. Pohled výzkumníků se zaměřil na to, jakým způsobem vybrané byty umožňují a ovlivňují průběh životních funkcí – přípravu a podávání jídla, stolování, spaní, hygienu, domácí práce, záliby, společný život rodiny, výchovu dětí a společenský život. Cílem bylo vyhodnotit časový a prostorový průběh funkcí v bytě, jejich vzájemný vliv na dispozici bytu, případně specifikovat funkce, které lze přenést z bytu na dům a sídliště. K posledně citovanému bodu se vztahuje

celkový trend poválečné bytové výstavby, který v menší či větší míře počítal s tzv. zespolečenštěním některých funkcí bytu – domácí vaření a stravování měly nahradit závodní jídelny a bufety, praní, spravování věcí a úklid měly být také vyděleny z bytu apod. Smyslem bylo vytvořit podmínky pro rozvinutí socialistického způsobu života, který svou formou přispěje k většímu sepětí osobních a společenských zájmů. Premisa takového způsobu uvažování má své kořeny v přesvědčení levicových architektů a marxistických teoretiků o silné společenské úloze architektury a její moci formovat způsob života i myšlení lidí. Také architekti na počátku šedesátých let si uvědomovali podíl své tvorby na proměně společnosti a cítili, jak zrychleně se vyvíjí způsob bydlení, života a kultury. Stáli tak před otázkou, jak tyto změny může obsáhnout nebo dokonce urychlit dosud používaný myšlenkový a fyzický koncept sídliště. Dosud vycházeli buď z funkcionalistického schématu zástavby, nebo z přechodně platné doktríny sorelových ansámbků, případně z kombinace obojího. Tyto ovšem neumožňovaly plně rozvinout tolik požadovaný způsob života moderní společnosti – tedy život mnohem komfortnější, kulturnější a plný dostupných služeb, ulehčujících chod domácnosti a péči o děti. Prototyp takového dobře fungujícího sídlištního celku představili architekti na začátku šedesátých let v projektu experimentálního okrsku v Praze na Invalidovně. Vycházeli v něm z nejnovějších postupů sovětských urbanistů i ze zkušeností soutěžních projektů československého týmu na jihozápadní obytný obvod v Moskvě (1960). Systém komplexně vybaveného obytného okrsku, který je možné dělit na menší obytné skupiny i multiplikovat na větší obvody včetně odpovídajícího objemu služeb a vybavení, se ukazoval optimální i vzhledem k potřebě výstavbu takových celků přísně racionalizovat a zprůmyslnit. Racionalizací prošel i výběr funkcí, které se vydělí ze samotných bytů a centrálně umístí na sídlišti. Na půdě Komise ÚV KSČ tento postup obhajoval například architekt Jiří Voženílek:

Sociologické výzkumy první
poloviny šedesátých let a První
celostátní diskuse o bydlení

Ukazuje se, že společné zajišťování některých služeb, zejména péče o děti, praní, případně příprava pokrmů, by bylo výhodné a potřebné pro převážnou část domácností, protože je nejvíce potřebují zaměstnané ženy s více dětmi. Postupně bude třeba docílit vybavení podobné úrovně pro převážnou část všech bytů, a sice v účelně sdružovaných objektech, sloužících nikoliv pro jeden dům, ale pro obytnou skupinu nebo celý obytný okrsek.⁽⁹⁾

Sociologický průzkum v této souvislosti přinesl cenné informace o tom, jak jsou lidé spokojeni se stávajícím rozsahem a rozmístěním vybavenosti (škol, školek, jeslí, obchodů, služeb, kulturních a tělovýchovných zařízení). Z formulářů se autoři dozvídali zkušenosti lidí s poskytovanými službami a ve zvláštním dotazníku – tzv. výhledovém – zjišťovali, do jaké míry a za jakých podmínek by lidé některé služby využívali nebo zda si je chtějí opatřit sami (stravování, praní, žehlení, správk, úklid). Jeden ze závěrů šetření pak zněl, že i přes nedůvěru k některým službám, přes řadu špatných zkušeností a přetrvávajících stereotypů

se nemusíme obávat, že pokrokové úmysly architektů přenést některé funkce zatěžující ženu i byt do veřejných zařízení a odlehčit tak bytu pro jeho využití k jiným, příjemnějším činnostem narazí na trvalejší odpor. Jde ovšem o to, aby tyto funkce skutečně v co nejširší míře, co nejkvalitněji a pro široké vrstvy nejpřístupněji společnost zajistila.⁽¹⁰⁾

9 NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, a. j. 9, zasedání 23. 5. 1960, Jiří Voženílek, *Zpráva o komplexním vyhodnocení pokusných projektů bytové výstavby*, s. 21.

10 LIBROVÁ – KLOFÁČ – BRIX, *Jak bydlět*, s. 120.

Při vyhodnocení dotazníků s uzavřenými i otevřenými otázkami a škálovatelnými odpověďmi se výzkumníci pokusili o hlubší, kvalitativní analýzu bydlení a architektury a také o podchycení některých společenských jevů. Objem získaných dat doplněný záznamem architektonického řešení konkrétního bytu a reálného chodu domácnosti, včetně fotografií individuálního zařízení, umožňoval výzkumníkům hledat konkrétní souvislosti mezi druhem domácnosti, životním stylem a způsobem zařízení a uspořádání bytu. V tomto směru tým sociologů VÚVA posunul empirický výzkum poprvé blíže ke komplexní analýze společenských jevů, a tím obohatil studium bydlení u nás o reflexi západní sociologie a teorie, navazující například na chicagskou školu.

Kabinet sociologie, který v rámci VÚVA vedl Jiří Musil,¹¹⁾ se souběžně podílel na vyhodnocení První celostátní diskuse o bydlení a názory veřejnosti systematicky propojoval s teoretickými závěry zmiňovaného výzkumu. Výstupy z obou akcí shrnuje jednak příručka *První celostátní diskuse o bydlení*, jednak publikace *Jak bydlet*, které ovšem zároveň přinášely návrhy, jak se k zjištěným jevům v budoucí výstavbě postavit. Druhá z citovaných publikací upozorňovala například na „nesprávné užívání“ bytu v praxi, nevhodnou volbu nábytku či nevkusné zařízení, které bude třeba vymýtit cílenou „převýchovou obyvatel“ a přesným dimenzováním bytů dle typu domácnosti (s jedním dítětem, se dvěma či třemi dětmi, bezdětné páry, jednotlivci). Jak ale později vzpomínal Jiří Musil, byli to právě sociologové, kteří se stavěli skepticky k mechanickým aplikacím sociologických dat na architekturu a k honbě za univerzálním modelem

11 Z jeho mnoha studií ze šedesátých let viz např. MUSIL – POLÁČKOVÁ, *První celostátní diskuse*; Jiří MUSIL, *Sociologické problémy asanačních čtvrtí*, Praha: Ústav normování ve stavebnictví 1966; Jiří MUSIL, „K otázce bydlení rodin s dětmi ve výškových domech“, *Architektura ČSSR*, roč. XXIV, 1965, č. 10, s. 710–716; Více také viz Lucie ZADRAŽILOVÁ, „Sociologie bydlení v 50. letech“, in: Igor JANOVSKÝ – Jana KLEINOVÁ – Hynek STRÍTESKÝ (eds.), *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*, Praha: Národní technické muzeum 2010, s. 151–169.

plánování bytů „na míru“ podle typu domácnosti. „Sociologové byli ovšem méně normativní a technokratičtí než jejich partneři architekti“ a během šedesátých let ještě prohlubovali analyticky-empirický výzkum bydlení a později zahrnovali do otázky bydlení také měkká data.¹²⁾ Na první výzkum navázaly v letech 1962–1963 články Kabinetu VÚVA Eva Librová a Libuše Macková, které poprvé využily techniku sociometrie, jejímž cílem bylo zpřesnit výzkum časoprostorovými záznamy užívání bytu jednotlivými členy domácnosti a podchytit vliv dispozičního uspořádání bytu na způsob života.¹³⁾ Výsledky sociometrických měření, včetně záznamů z experimentálních bytů na Invalidovně, a jejich pečlivá analýza rozhodly o tom, které z jednotlivých funkcí budou v dispozicích nových typů sloučeny, a které naopak rozděleny. Nejvíce se v přípravě typových podkladů panelových domů T06–T08B, určených pro výstavbu po roce 1963, projeví snahy rozšířit dispozice v kategorii 3+1 o tzv. půlpokoje, které měly sloužit jako malé pracovny s pohovkami pro příležitostné spaní. Nově připravované typy naopak neoddělovaly stolování a vaření a navrhovaly variabilní řešení jídelních koutů.

Mezi další metrické metody, které se v navrhování bytů a sídlišť začaly využívat, patřily také demografické prognózy, s jejichž pomocí se modeloval budoucí vývoj struktury obyvatelstva na sídlišti. S tím se pojila také dobová architektonická diskuse o typizaci panelových sídlišť a jejich (ne)možnosti reagovat v dispozici bytů, domů i služeb na proměny života v budoucnosti.

12 Např. Libuše MACKOVÁ, *Bydlení v experimentálních domech*, Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury 1964; Libuše MACKOVÁ, „O kolektivních domech dnes“, *Domov*, roč. I, 1960, č. 6, s. 35–39.

13 LIBROVÁ – VESELÁ, *Režim dne*.

*První celostátní
diskuse o bydlení*

První celostátní diskuse o bydlení úzce souvisela se závěry XI. sjezdu ÚV KSČ a vládním Usnesením k řešení bytového problému, vydaným v březnu 1959, na které navázala řada zmiňovaných legislativních a systémových změn včetně obnovení družstevní výstavby a uvolnění financí na experimentální výstavbu. Ta ve vybraných projektech ověřovala nové konstrukční technologie, stavební materiály či urbanistické koncepty. Hlavním cílem požadavků z centra bylo dosáhnout větší efektivity zprůmyslněného stavebnictví a v nově připravovaných typech domů, určených k hromadné výstavbě po roce 1963, také vyššího standardu bydlení. K tomu měla směřovat veškerá agenda spojená se sociologickými průzkumy, realizací experimentů a obytného okrsku a konečně příprava nových typů T06–T08B.

Na nejvyšších místech měly diskusi na starosti ministerstvo stavebnictví, Svaz architektů ČSSR a Státní plánovací komise. Po celostátní instruktáži se organizace ujal krajské národní výbory, projektové ústavy, odborové rady podniků, ale i Výbor československých žen či Svaz socialistické mládeže. Od října do prosince 1960 proběhlo ve všech krajích přibližně 1019 debat a celkem se akcí zúčastnilo přes 100 000 lidí.⁽¹⁴⁾ Otázky bydlení se probíraly na zvláštních schůzích stranických buněk a na schůzích Revolučního odborového hnutí. Propagací celostátní diskuse, zejména pak jejích výsledků, byla pověřena televize, rozhlas a denní tisk. Část lidí přispěla do diskuse také písemně

Sociologické výzkumy první
poloviny šedesátých let a První
celostátní diskuse o bydlení

14 Nejvíce informací k průběhu diskusí jsem čerpala z materiálů Komise pro řešení bytového problému ÚV KSČ: NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22 a z publikace MUSIL – POLÁČKOVÁ, *První celostátní diskuse*. Řadu poznámek jsem využila také z denního tisku a z časopisů. Viz např. Vladimír WYNNYCZUK, „Na okraj diskuse o bydlení“, *Československý architekt*, roč. VII, 1961; „Otvíráme výstavu Nové bydlení“, *Československý architekt*, roč. VII, 1961, č. 15, s. 1; „Výstavu Nové bydlení“, *Československý architekt*, roč. VII, 1961, č. 18 – 19, s. 1–3.

a zasílala dopisy s názory na dosavadní i budoucí vývoj bydlení přímo Ústřednímu výboru KSČ, kanceláři prezidenta a redakcím novin, rozhlasu a televize.⁽¹⁵⁾

Účastníci celostátní diskuse o bydlení se vyjadřovali snad nejvíce k dispozicím bytů a jejich vybavení, přáli si větší kuchyně s jídelním koutem, více pokojů, úložné prostory, spíže a balkóny či lodžie. Požadovali také dostupnost moderního nábytku a zřízení „poraden dobrého bydlení“, které by jim prezentací vzorků a katalogů (podobně jako na výstavách) pomohly nové byty vhodně zařídit. Z negativních zkušeností dosavadního vývoje veřejnost v diskusích a průzkumech nejčastěji zmiňovala nízkou úroveň stavebních prací a nedostatky v dokončování nových bytů – špatnou kvalitu nátěrových hmot podlahových krytin a obkladů, nedostatečné těsnění oken, zatékání bytových jader, špatnou zvukovou izolaci.⁽¹⁶⁾ Z poznámek také vyplývá, že družstevníci, kteří vystupovali přeci jen z pozice silnějšího „klienta“, přímo odmítali nekvalitní bytová jádra. Lidé na besedách navrhovali zpřísnit kolační řízení a technický dozor na stavbách, nebo se dokonce sami chtěli na kontrole staveb podílet. V diskusi také opakovaně zazněl zájem o různé formy kolektivního bydlení a o domy hotelového typu pro mladé páry. Pro velké rodiny s dětmi se lidé nejvíce přimlouvali za výstavbu řadových domků.

Zvlášť zajímavé jsou ojedinělé poznámky k architektuře a urbanismu, kdy lidé projevovali nesouhlas s uniformitou a strohostí dosavadních sídlišť. „Doporučují proto výraznější kompozici a výškové kontrasty budov v souboru, větší využití barev, malých architektonických prvků a zeleně tak, aby sídliště vyjadřovala optimismus a krásu naší epochy.“⁽¹⁷⁾ Ze zvolené formulace tušíme, že architekti při

15 NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 5, zasedání 16. 9. 1959, bod 1: Kontrolní zpráva o plnění usnesení ÚV KSČ v řešení bytového problému v ČSR, fol. 54.

16 *Ibid.*, s. 8.

17 *Ibid.*, s. 10.

hodnocení výsledků diskuse využili také ideologicky vhodné rétoriky, aby dosáhli potřebného účinku dané akce vůči mocenskému centru. Koneckonců většinu diskusí v krajích vedli či moderovali právě architekti, projektanti či odborníci, kteří mohli do určité míry využít situace k získání podpory vlastních architektonických cílů. Z materiálů Komise se dočítáme jen pochvalné zmínky, že celostátní diskusi se podařilo uskutečnit v takové míře hlavně díky skvělé práci Svazu architektů a pracovníků VÚVA. Ostatní vyzvané organizace se do příprav a do debat zapojily minimálně.

Ukázalo se, že účastníci diskusí i souběžného sociologického průzkumu se nebáli upozornit na řadu nedostatků v bytové výstavbě a otevřeně pojmenovávali některé příčiny. Jejich názory a návrhy na zlepšení se v podstatě překrývaly s názory architektů a projektantů, z čehož pak obě skupiny těžily během šedesátých let v argumentaci vůči mocenskému centru či stavebním dodavatelům. Zapojení architektů do organizace celostátní diskuse a následně i jejich podíl na atraktivitě výstav napomohly ke zvýšení jejich společenského postavení a prestiže, jimž se v šedesátých letech těšili.

Význam debat zhodnotil ministr výstavby Oldřich Beran v závěrečné zprávě určené vedení strany: „celostátní diskuse o bydlení přispěla k posílení vědomí pracujících, že bytová výstavba je a trvale zůstane pod širokou a objektivní kontrolou celé naší veřejnosti.“⁽¹⁸⁾ V tomto duchu ministr vzápětí rozhodl zpracovat „objektivní“ připomínky veřejnosti (tj. odborně i politicky „správné“) do již probíhajících plánů hromadné výstavby a do přípravy budoucích typů T06–T08 B. Doporučoval mimo jiné „účinněji koordinovat všechny ústřední orgány a výrobní odvětví“, která se na výstavbě i vybavení bytů podílejí a „ovlivňují kvalitu dodávek“, případně opakovaně ověřovat progresivní

návrhy formou experimentů.⁽¹⁹⁾ Vzhledem ke kritizované-
mu nedostatku služeb na sídlištích požadovalo minister-
stvo připravit nové normy pro vybavení obytných skupin
a okrsků. Tyto směrnice později samostatně zpracoval
Výzkumný ústav výstavby a architektury, jehož urbanisté
na základě hustoty obyvatel kvantifikovali rozsah i typ
občanského vybavení do nejmenšího detailu, včetně ploš-
né výměry samoobsluhy, prádelny, opravny, jídelny, pošty,
kadeřnictví či kulturního zařízení. Mezi závěry diskuse,
které se promítly do požadavků strany, bylo dbát více na
„výchovu obyvatel k estetickému smyslu a zvýšení vkusu“.
Étos převýchovy k vkusnému, tj. modernímu a účelnému
prostředí v bytě souzněl s názorem samotných architektů,
kteří již v průběhu sociologických průzkumů kritizovali
přetrvávající „maloměstácké“ zvyky jako vybavování bytů
těžkým nábytkem a dekoracemi (viz fotografie v publikaci
Jak bydlet).

Ze zjištěných nedostatků v bytové výstavbě centrální orgány zapracovaly do jednotlivých opatření k řešení bytového problému jen ty, které bylo možné snadno kvantifikovat a univerzálně použít. Do plánu bytové výstavby po roce 1963 a do samotné praxe se zapracovalo zvýšení bytového standardu z 9 m² na 12 m² na osobu a větší podíl třípokojových bytů. Nové směrnice pak měly zajistit lepší koordinaci dodavatelů v představební přípravě území i při komplexním dokončování nových souborů včetně včasných úprav terénu, komunikací, zeleně a souběžného dokončení občanské vybavenosti (distribučních center a školských zařízení).

Od první celostátní diskuse o bydlení si plánovací místa slibovala v prvé řadě informace o tom, co si lidé myslí o současných podmínkách bydlení a co by si přáli změnit. Měla také prověřit, do jaké míry přijmou zavedení družstevní výstavby a její spolufinancování, a zároveň během diskusí tento typ výstavby mohutně zpropagovat. Jak

18 *Ibid.*, s. 18.

19 *Ibid.*, s. 20.

ukazují archivní materiály, diskuse měla fungovat v podstatě jako agitace s cílem získat širší veřejnost pro stavbu bytů svépomocí a zaměstnance jednotlivých podniků pro stavbu formou socialistických závazků.⁽²⁰⁾ Navenek pak diskuse demonstrovala demokratizační proces ve společnosti a nemalou péči socialistického státu o životní potřeby obyvatel. Poslední argument zazníval také v dobové rétorice týkající se soutěže Východu se Západem, resp. v otázce, který z politických systémů je schopen zajistit svým obyvatelům vyšší kvalitu života.⁽²¹⁾

V médiích tou dobou probíhala pod heslem „bytová výstavba – všenárodní úkol“ propagace všech zmiňovaných kroků, které ústřední orgány připravovaly k vyřešení bytového problému a ke zvýšení životní úrovně pracujících.⁽²²⁾ Nejen téma bydlení, ale i samotní architekti a sociologové se stále více objevovali v televizních a rozhlasových pořadech a bytová výstavba získávala na popularitě.⁽²³⁾ Vzniklo i několik propagačních materiálů a reklamních plakátů prezentujících nové stavební technologie či družstevní úvěry. Otázku hromadného bydlení a stavbu nových sídlišť popularizovaly i některé dětské knihy.⁽²⁴⁾ Velmi oblíbeným formátem se ukázaly výstavy, kterých se využilo i v druhé fázi celostátní diskuse. V květnu 1960 ministr stavebnictví Beran otevřel v Praze na Letné stálou výstavu *Stavebnictví* včetně nového pavilonu *Stavíme budoucnost* a v roce 1964

20 *Ibid.*, s. 8.

21 K tomu více viz např. David CROWLEY – Jane PAVIT, *Cold War Modern. Design 1945–1970*, London: Victoria and Albert Publishing 2008; Ana MILJAČKI, *The Optimum Imperative. Czech Architecture for the Socialist Lifestyle, 1938–1968*, London – New York: Routledge 2017.

22 Na období 1959–1960 vypracoval ústřední výbor spolu s pracovníky KV KSČ „Plán politické agitace a technicko-ekonomické propagandy na úseku bytové výstavby“, NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 5, zasedání 16. 9. 1959, bod 1: Kontrolní zpráva o plnění usnesení ÚV KSČ v řešení bytového problému v ČSR, fol. 54.

23 Viz například dokumenty Československé televize: *Města, byty, lidé, bydlení*, 1960; *Jak budeme bydlet*, 1961. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1063990460-mesta-byty-lide-bydleni/>

24 Viz např. Václav KOVAL, *25 divů v našem domě*, Praha: SNDK 1961.

ji doplnila expozice *Dokončovací práce dnes a zítra*.⁽²⁵⁾ Široké veřejnosti se však naskytla hlavně možnost navštívit „výstavy“ v bytech vybraných experimentálních domů (Praha, Brno, Gottwaldov, Hradec Králové, České Budějovice, Tábor) a prohlédnout si zde interiéry vybavené moderním nábytkem, textiliemi, svítidly apod.⁽²⁶⁾

Výstavy Nové bydlení

První celostátní diskusi o bydlení nakonec o rok později doplnila tzv. druhá fáze diskuse. První fáze, jak už bylo řečeno, probíhala formou debat a zjišťovala základní postoje obyvatel k stávajícím a budoucím podmínkám bydlení. Druhá měla fungovat jako jakási korekce těchto postojů a ukazovala, co vše ústřední orgány státu a architekti pro zlepšení bydlení již udělali a co plánují udělat. Druhá fáze diskuse proběhla od srpna do září 1961 formou výstav pořádaných v Praze a krajských městech a představila návrhy nových typových podkladů určených pro bytovou výstavbu po roce 1963. Na výstavách nazvaných *Nové bydlení* si lidé mohli prohlédnout model nového bytu ve skutečné velikosti, v Bratislavě pak mohli vidět modely čtyř a v Praze dokonce sedmi vzorových bytů. Výstavy ukázaly celkem 42 projektů nových bytů včetně vybavení moderním nábytkem, ale také návrhy celých obytných okrsků a občanského vybavení. Výstavy se setkaly s obrovským zájmem a navštívilo je přes půl milionu lidí. Nabízely také komentované prohlídky či besedy s architekty. Názory lidí na předložené návrhy vyhodnocovalo ministerstvo výstavby spolu se Svazem architektů, a to z vyplněných 35 000 dotazníků, ze zápisů do návštěvních knih a ze záznamů informátorů. Z vyhodnocení vyplývá, že většina lidí vyslovila přání, aby se podle předložených

25 Informovaly o tom např. *Pozemní stavby*, 1964, č. 8, nestr.

26 NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 3, a. j. 14, zasedání, 7. 3. 1961, bod 6: Zpráva o vyhodnocení výsledků celostátní diskuse o bydlení, fol. 1–73.

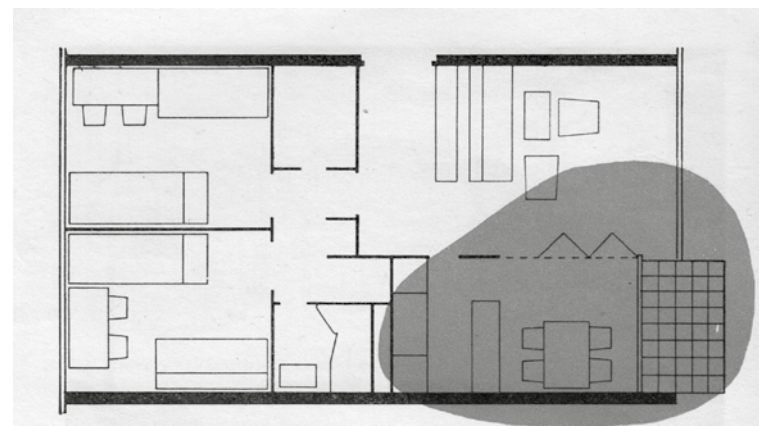
projektů hlavně začalo brzy stavět. Respondentům se nejvíce zamlouvaly velikost a počet pokojů v nových typech bytů, chtěli ovšem zvětšit skladovací prostory a lépe propojit kuchyň s jídelním koutem. Vylepšený model bytového jádra se setkal překvapivě s kladným přijetím, až na kritické poznámky k velikosti a tvarování vany a umyvadla. Mezi poznámkami se často objevily požadavky na rozšíření služby včetně donášky mléka a pečiva do domu nebo na umístění potravinových automatů v blízkosti domů.⁽²⁷⁾

Formát výstav se ukázal jako velmi atraktivní, přispěla k tomu jistě i výtvarná kvalita jejich zpracování a dobrá úroveň samotného vystavnictví, které v působivé syntéze využívalo instalačních dovedností, ale i grafického designu či velkoformátové fotografie. Koneckonců prezentace architektury, nejnovějších technologií a moderního životního stylu se v šedesátých letech osvědčila i při expozicích na světových výstavách, zahraničních i domácích veletrzích a přehlídkách, které se těšily velké návštěvnosti.

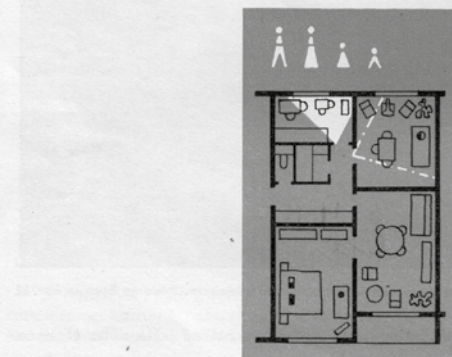
Přestože propagace samotné architektonické práce, moderních směrů v bydlení, nových typů panelových domů a návrhů sídlišť formou výstav slibovala tolik očekávané zlepšení života, perspektiva těchto pokroků se jeví jinak z pohledu materiálů Ústředního výboru KSČ. Státní plánovací komise hned v roce 1961 konstatovala, že výstavbu bytů podle připravovaných typů T06–T08 B v plánovaných letech 1963–1965 nelze vzhledem k nedostatku potřebných surovin realizovat. Ve státním rozpočtu chyběly peníze na nová zařízení paneláren, pokulhávala také výroba umakartu, kvalita lepidel a tmelů.⁽²⁸⁾ Progresivní typy panelové

27 NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4. a. j. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 3: Zpráva o průběhu a výsledcích druhé fáze diskuse o bydlení, fol. 34–67.

28 NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4. a. j. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 4: Zpráva o stavu prací na zajišťování bytové výstavby podle nových typových podkladů od roku 1963 s návrhem usnesení politického byra ÚV KSČ, fol. 1–33 a 73–88.

Obr. 34. Příklad řešení podávání jídla a spojení jídelního koutu a obytného pokoje. Studie VÚVA.

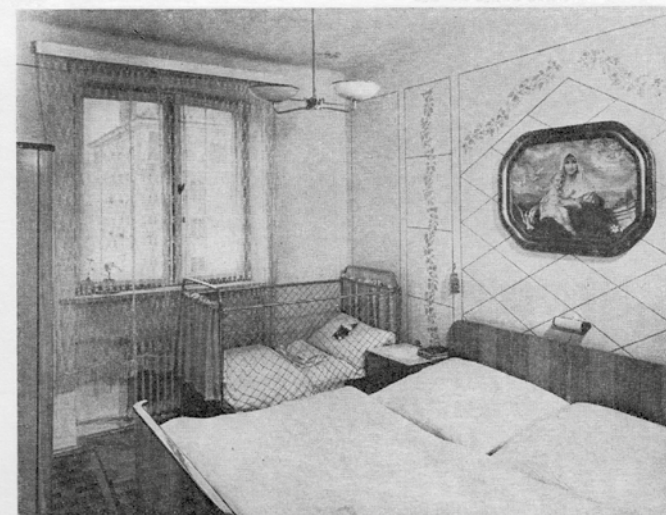

Obr. 35. Půdorys bytu 3P+K v panelovém domě G 57. Na obr. 36. pohled do kuchyně a na obr. 73. záběr „dětského pokoje“ téhož bytu.

Požadavek obyvatel na větší prostor pro stolování vedl v přípravě nových typů k hledání různých variant kuchyňského koutu a lepší propojení kuchyně s obytným pokojem.

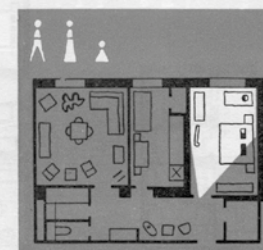
Jak bydlet?, s. 44.

Sociologické výzkumy první poloviny šedesátých let a první celostátní diskuse o bydlení

Obr. 52. Fotografický záběr ložnice bytu

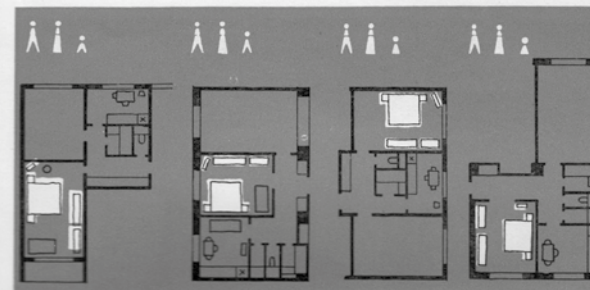
Jiný příklad ložnicového kompletu. Tzv. manželský „katafalk“ je zdůrazněn i malbou, která svým rozvržením na ploše stěny tvoří dominantu právě nad dvojlůžky zdůrazněnou obrazem. Nespokojenost některých obyvatel s velikostí ložnice zleží často na nevhodném zařízení. Ložnicový komplet zaplní téměř celou plochu ložnice. Komplet předpokládá mimo jiné i osové pohledy, které v mnoha případech nejsou možné.

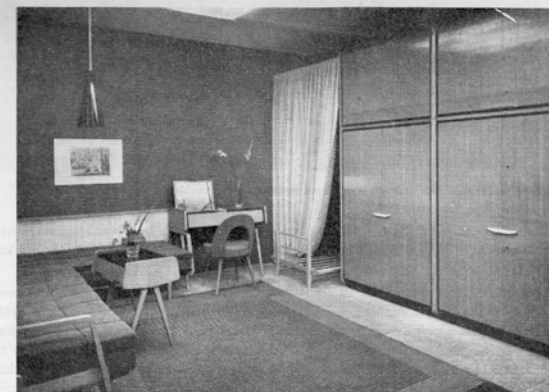
Obr. 53. Půdorys bytu (zde i na obr. 52 je zřejmý nesoulad mezi kompletem a plochou ložnice).

Příklad nevhodně zařízené ložnice. Dobová literatura často kritizovala vybavení bytů staršími nábytkovými soupravami, které se nedokázaly přizpůsobit typizovaným dispozicím bytu.

Jak bydlet? s. 67.

Obr. 60. Příklad postupného zařizování bytu. Prvním zařízením je zpravidla ložnice.

Obr. 61. Zařízení ložnice, v níž se počítá s vestavěným skříňovým nábytkem

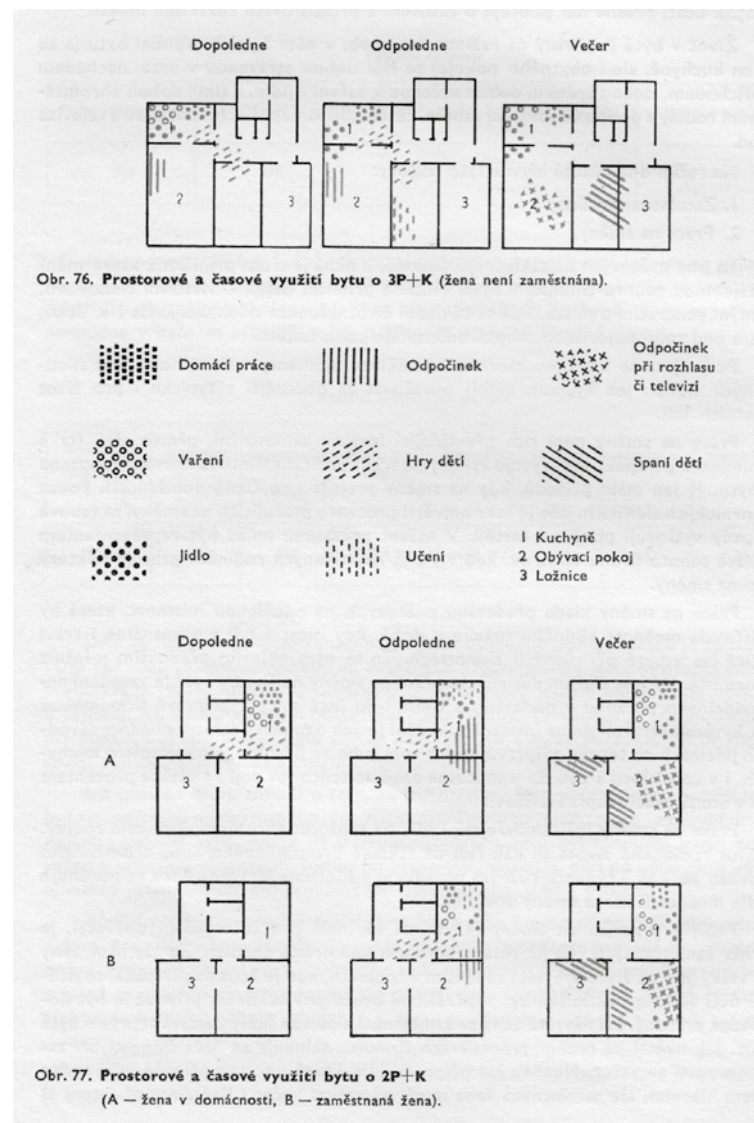
K zařizení malých ložnic pro jednotlivce, kde by zároveň byla příležitost pro práci, poskytují dosud jen dispozice s tzv. pokojíky (TOB, BA, LB). Umožňují umístění lůžka, stolu a knihovny nebo police, event. nočního stolku. Po stránce funkční jsou jistě velmi výhodné, ale pro prostorové rozmístění nábytku neposkytují zatím dobré možnosti.

Poněvadž však se má právě tímto směrem bytová výstavba ubírat, je nutno tomuto řešení věnovat největší pozornost. Pokojíky v bytech TOB, LB a BA jsou řešeny odlišně. Přitom tvar a spojení pokojíku v TOB se nám zdá příznivější, poněvadž umožňuje prostorové zvětšení obytného pokoje širokými dveřmi po delší straně. Pokojíky v LB a BA působí jako prostor poněkud těsný, čemuž opticky

*Příklad vhodně zařízené ložnice
s moderním lehkým nábytkem
a vestavěnými skříněmi. Takový
nábytek však byl těžko dostupný,
na což obyvatelé opakovaně
v průzkumech upozorňovali.*

Jak bydlet?, s. 71.

Sociologické výzkumy první
poloviny šedesátých let a První
celostátní diskuse o bydlení

*Příklady prostorového
a časového využití bytu při
různé struktuře domácnosti.*

Jak bydlet?, s. 92.

Obr. 105.

Obr. 106. Obytný pokoj experimentální stavby v Praze. Lehký nábytek dodává prostoru vzdušnosti (ÚBOK).

*Srovnání nevhodného a vhodného
zařízení bytu. Hlavní
problém nevhodného zařízení
spatřovala dobová literatura
v přeplněnosti prostoru
nesourodivými kusy nábytku
a doplňky a v nevhodných
kombinacích materiálů a vzorů.*

Jak bydlet?, s. 143.

Sociologické výzkumy první
poloviny šedesátých let a první
celostátní diskuse o bydlení

Obr. 92. Fotografický záběr pokoje

Protože pokoj není příliš zaplněn dalšími předměty a doplňky a protože tu nejsou nakupeny různé vzory potahů, koberců a závěsů, patří tento pokoj k příznivějším zařízením, se kterými jsme se setli.

*Jeden z mála příkladů
„správného“ zařízení
bytu starším nábytkem
(panelový dům G 40).*

Jak bydlet?, s. 132.

Eva Novotná

Obr. 103.

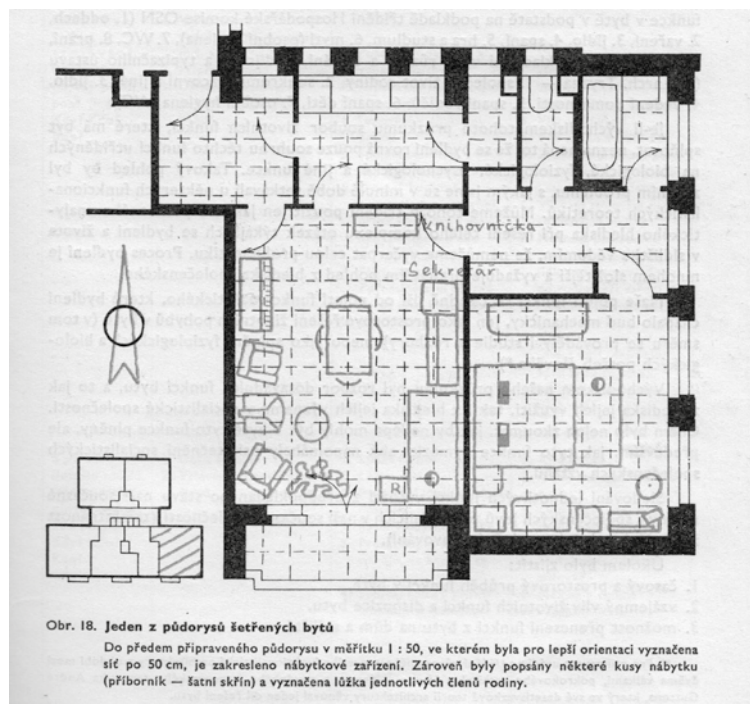

Obr. 104.

*Příklady zcela nevhodného
zaplnění bytu nábytkem, obrazy,
dekoracemi. Průzkum odhalil, že
některé obytné pokoje v typových
bytech používají obyvatelé
pouze pro zvláštní příležitosti,
jako tzv. „parádní pokoje“.*

Jak bydlet?, s. 142.

Sociologické výzkumy první poloviny šedesátých let a První celostátní diskuse o bydlení

*Příklad zakreslení půdorysu
vybraného bytu, které v rámci
průzkumu VÚVA prováděli v
terénu studenti architektury.*

Jak bydlet?, s. 21.

výstavby s vyšším standardem bydlení vyžadovaly od dodavatelů okamžitě přejít na novou „technickovýrobní základnu“, což odmítala téměř veškerá ministerstva a hlavně krajské národní výbory s tím, že je to za stávajících ekonomických, materiálových a technických podmínek nerealné.⁽²⁹⁾ Koneckonců už během samotných výstav *Nového bydlení*, jak ukazují neveřejné dokumenty, se organizátorům nedařilo zajistit u výrobců vzorové bytové jádro nového typu, neboť jeho navrhovaná kvalita přesahovala možnosti podniků. Státní plánovací komise pak opakovaně nesouhlasila se zvyšováním standardu bydlení, neboť by se tím neúnosně navýšila cena bytů a přesáhly ekonomické možnosti dané 3. pětiletým plánem.

*Průzkum, nebo tvorba
veřejného mínění?*

Eva Novotná

Názory „obyčejných“ lidí se v druhé polovině padesátých let začaly dostávat na stránky časopisů, kde se v anketách či dopisech rozkrývaly kritické jevy doby a trhliny socialismu – především zaostávání nabídky za poptávkou, dlouhé čekací lhůty na byt, malá škála velikostí nových bytů, nedostupnost moderního nábytku či špatná úroveň služeb. Znalost veřejného mínění byla pro režim stále podstatnější, neboť odhalovala „nezdravé“ nálady ve společnosti a odlišné potřeby a preference lidí. Proti nim pak mohla strana navrhnout určitý typ kampaně, nebo naopak mohla splnění požadavků využít pro vylepšení vlastního obrazu (např. vyslyšení požadavku veřejnosti na distribuci západních filmů do kin). Výzkumy veřejného mínění, jak píše sociolog Dragoslav Slejška v *Nové myslí*, stěžejním listu ústředních orgánů komunistické strany, pomáhají mimo jiné vyhodnotit míru „ideologického a výchovného“ účinku tisku, rozhlasu

29 Pro představu uvedme, že Krajské národní výbory např. k tomu požadovaly navýšit investice téměř o 100 miliónů Kčs, přičemž celkové investiční náklady do nové základny pak činily 310 miliónů korun! *Ibid.*, s. 73–88.

či televize a představují jeden z „nástrojů k prosazování pokrokových změn ve společnosti“.⁽³⁰⁾

V tomto smyslu využívala strana sociologických průzkumů už záhy po únoru 1948. Sociologům v té době zadávaly ústřední orgány státu, pomíneme-li řadu spotřebitelských dotazníků, i průzkumy postojů veřejnosti k citlivým otázkám: například k zaměstnanosti žen, kolektivizaci zemědělství, alkoholismu, či k funkci lidových soudců a trestům pro „nepřátele republiky“.⁽³¹⁾ Výsledky dotazníkových šetření zůstávaly tajné a sloužily stranickým orgánům k účinnější propagandě, případně k cílené převýchově konkrétních postojů určitých skupin veřejnosti.

Situace v šedesátých letech však byla odlišná a kampaň o dovršeném socialismu, zvyšování životní úrovně a vzrůstajícím blahobytu nepadla na úrodnou půdu. Propastná byla nepružnost podniků, nízká úroveň výroby a neschopnost trhu reagovat na změněné nároky. I v realizaci slibného modelu komplexně vybaveného sídliště se vzápětí ukazovaly problémy socialistického hospodaření. Občanská vybavenost sídlišť, nově projektovaná povinně v rámci takzvané komplexní bytové výstavby, od začátku narážela na špatnou úroveň služeb a obchodu, na nedostatek zboží a na problémy v zásobování potravinami. Novinkou však bylo, že se o těchto „trhlinách socialismu“ začalo více psát a mluvit. Od roku 1960 vycházel časopis *Domov*, který stihl hned v prvních číslech otisknout řadu kritických dopisů čtenářů. Stížnosti občanů se týkaly, podobně jako v celostátní diskusi, hlavně omezeného sortimentu nábytku a jiných zařizovacích předmětů na trhu, ale i hlubších, systémových problémů, zejména úrovně poskytovaných služeb. Jedna z čtenářek si stěžuje:

Sociologické výzkumy první poloviny šedesátých let a První celostátní diskuse o bydlení

Nabízené služby – úklid, praní prádla s donáškou – jsou dostupné v pracovní době, stejně tak řemeslné opravy v bytě i nákupy. Některé druhy masa se prodávají jen dopoledne. Školky a jesle jsou daleko od sebe. Vzato celkově, zaměstnaná žena z nabízených služeb mnoho nemá a péče o domácnost pro ni nadále zůstává druhou směnou...⁽³²⁾

V závěru dopisu pak čtenářka píše, že ještě chybí mnoho do skutečně „osvobozené domácnosti“, ve které má žena čas na zasloužený odpočinek a zvyšování kvalifikace.⁽³³⁾

Pro srovnání uvedme formulaci ekonoma Radoslava Seluckého, který v předešlém ročníku konstatuje:

Služby bychom mohli charakterizovat jako nástroj, jehož prostřednictvím může pracující člověk v socialistické společnosti realizovat a konzumovat s minimální ztrátou času dosažený stupeň hmotného a kulturního blahobytu.⁽³⁴⁾

K tomu poněkud srozumitelněji dodává, že pokud ženy nebudou využívat hromadně poskytovaných služeb (prádelny, stravování), pak se mrhá jejich silami, „časovým fondem“, a tak i jejich pracovním a intelektuálním potenciálem, čímž je ohrožena produktivita práce. A jaké z toho plyne poučení?

30 Dragoslav SLEJŠKA, „Proč výzkumy veřejného mínění“, *Nová mysl*, 1964, č. 6, s. 756–762.

31 Viz dokumenty dostupné skrze digitální repozitář *Národního úložiště šedé literatury*: <http://invenio.nusl.cz/search?ln=cs&p=Ústav+pro+výzkum+veřejného+m%C3%ADn%C3%AD&jrec=1&f=author> (cit. 3. 11. 2021)

32 „Dopisy čtenářů“ (Květa Kobrová, Praha–Střešovice), *Domov*, roč. II, 1961, č. 1, s. 70.

33 *Ibid.*, s. 70.

34 Radoslav SELUCKÝ, „Hospodaření časem a služby“, *Domov*, roč. I, 1960, č. 5, s. 3.

To neznamená nic jiného než vědecky ovlivňovat strukturu spotřeby, stanovit její optimální formy a proporce a vypracovat jednotnou dlouhodobou koncepci rozvoje životní úrovně (jejíž součástí bude i koncepce rozvoje služeb).⁽³⁵⁾

Dodává, že nová forma sídliště už tento vědecký záměr slibně naplňuje, neboť byty jsou zde projektovány jako „organická součást dokonalých veřejných služeb“.⁽³⁶⁾ Ovšem dokonalých služeb se obyvatelé sídliště nedočkali ani v následujících desetiletích. Nehledě na to, že společnost se již na začátku sedmdesátých let zcela odklonila od využívání veřejných služeb, a tíhla naopak k uzavírání se do vlastních domovů.

Řada vědeckých studií šedesátých let vycházela z předpokladu, že právě díky službám a ušetřenému volnému času se lidé budou více věnovat vlastnímu vzdělávání a zvyšování kvalifikace, což povede k vyšší produktivitě práce, a tím pádem i k vyššímu životnímu standardu. Průzkumy společnosti z let sedmdesátých však ukázaly, jak mylná tato premisa byla, stejně jako představa o možnostech vědecké predikce a kontroly všech složek života člověka a jeho chování.

Z á v ě r

Celostátní diskuse znamenala v otázce bydlení jeden z komunikačních kanálů mezi veřejností, státem a odborníky. Potřebu zpětné vazby si vyžádala zejména oficiální změna programu bytové politiky a změna organizace bytové výstavby, konkrétně přechod na družstevní a podnikovou bytovou výstavbu. Zájem o názory lidí a systematicky vedené sociologické výzkumy zaměřené na dosavadní saturaci bydlení i budoucí vývoj potřeb se ukázal právě na konci

35 *Ibid.*, s. 4.

36 *Ibid.*, s. 4.

padesátých let jako logický, a to hned z několika důvodů. Jeden z nich byl ideologický, respektive pragmatický. Stranické orgány využívaly v duchu marxismu-leninismu výzkumu společnosti jako prostředku kýžené sociální revoluce. Mimo to, statistická data, demografické a sociologické prognózy umožňovaly centru efektivněji plánovat bytovou výstavbu (a nejen ji), zpřesňovat technicko-hospodářské ukazatele a přenášet potřeby lidí do požadovaného univerzálního architektonického a konstrukčního systému.

Odlišnou motivaci k využití sociologických dat najdeme u architektů, kteří chtěli opřít plánovitou výstavbu nejen o progresivní technologie a konstrukce, ale také o názory lékařů, sociálních vědců a samotných uživatelů bytů. Díky výzkumům a diskusím získávali cenné informace o způsobu bydlení na sorelových sídlištích (stavěných podle typů T12–T20) i v prvních panelových domech typu G40 a G57. Ukázaly jim, do jaké míry tyto typy vyhovují životním potřebám obyčejných lidí a zda fungují tak, jak jejich autoři předpokládali. Následné sociometrické výzkumy bytů umožnily pochopit vliv dispozic a způsobu života do sebemenších detailů, včetně odlišných požadavků na užívání kuchyní, balkonů, skladovacích prostor. Názory na uplatnění a zobecnění takto získaných dat se však u architektů a sociologů lišily. Architekti vnímali svoji roli spíše v rovině těch, kteří mají vést a určovat, jak správně by lidé měli bydlet, sociology pak zajímala žitá zkušenost a pochopení vztahů mezi zjištěnými fakty. Reálný výsledek diskusí i přidružených akcí pak spočíval ze strany státu v navýšení plošného standardu bydlení, v zaměření na výstavbu větších bytů (s převahou bytů 3+1) a v přenesení odpovědnosti za zajištění bydlení na stavební družstva a jednotlivce. Architekti, odborníci a zainteresované expertní instituce pak získali díky poskytnutému veřejnému prostoru a cenným analýzám mnohem silnější rozhodovací pozici a v neposlední řadě společenskou prestiž.

Domnívám se, že díky přinejmenším deklarovanému úsilí o růst životní úrovně všech zmiňovaných aktérů se

podařilo během šedesátých let dosáhnout určitého napětí mezi stranickými orgány, veřejností, architekty a vědeckou i výrobní sférou. V dialogu a vzájemné kontrole se jednotlivé složky dovolávaly společných cílů a očekávání, ale zároveň neustále narážely na nepružnost a nízkou efektivitu nástrojů zvolených k jejich naplnění.

Sociologické výzkumy první
poloviny šedesátých let a První
celostátní diskuse o bydlení